

## ■ Związek Polaków w Niemczech (1922-1939/1940)

Autor: prof. dr hab. Stanisław Żerko

Związek Polaków w Niemczech był naczelną organizacją ludności polskiej w republice weimarskiej, a następnie w III Rzeszy. Utworzony w 1922 r., działał do września 1939 r. Jego działacze poddawano represjom od pierwszych dni wojny. Spośród około 2 tys. aresztowanych co dziesiąty stracił życie.

Jedną z konsekwencji, jakie spotkały Rzeszę Niemiecką w wyniku przegranej Wojny Światowej 1914-1918, było znaczne zredukowanie terytorium tego państwa. Niemcy ponieśli straty na zachodzie i wschodzie. Jako szczególnie dotkliwą odebrano w Niemczech utratę większości obszaru dawnego zaboru pruskiego, z Wielkopolską i Pomorzem Gdańskim, a także włączenie do Polski najbogatszej części Górnego Śląska.

W wyniku tych zmian znacznie zmniejszyła się liczba członków mniejszości polskiej w Niemczech. Po wytyczeniu w latach 1919-1922 granicy polsko-niemieckiej obywatele Rzeszy narodowości polskiej stanowili jednak nadal względnie dużą społeczność, liczącą ok. półtora miliona osób (szacunki wahają się od 1,3 mln do 1,7 mln). Według dzisiejszych szacunków polskich badaczy, na Śląsku, Warmii, Mazurach i Pograniczu mieszkało ponad milion Polaków, w Westfalii-Nadrenii – ponad 200 tys. W Berlinie, Poczdamie i okolicach mieszkało około 80 tys. Polaków. Spis ludności z 1925 r. wykazywał natomiast ledwie połowę mniejszą liczbę ludności polskiej w Rzeszy: 784 tys., z czego 528 tys. w niemieckiej części Górnego Śląska. Duża część Polaków wróciła z Niemiec do Polski (głównie z Westfalii) po Wielkiej Wojnie, inni wyjechali na Zachód.

Już przed I wojną światową dostrzegalne było konkurowanie między sobą dwóch ośrodków organizujących się Polaków w Niemczech: westfalsko-nadreńskiego i berlińskiego. Także po wojnie wyraźne były różnice zdań między działaczami obu tych środowisk, padały nawet zarzuty o sprzeniewierzenie pieniędzy itp. W początkach lat dwudziestych powstawały lokalne organizacje Polaków w różnych częściach Rzeszy. Wobec narastających – po traktacie wersalskim (1919) i po niekorzystnym dla Niemiec podziale Górnego Śląska (1921/22) – antypolskich nastrojów w społeczeństwie niemieckim, pojawiła się koncepcja skonsolidowania polskiego ruchu narodowego w Rzeszy. Istotną rolę odgrywały nadzieje na wprowadzenie polskich postów do parlamentu Rzeszy i Prus.

Dnia 27 sierpnia 1922 r. w Berlinie powstał Związek Polaków w Niemczech, jako naczelną organizacją obywateli Rzeszy narodowości polskiej. Powstanie Związku nastąpiło w wyniku zjednoczenia regionalnych organizacji polskich z Berlina, Olsztyna i Bochum. Związek, szanując istnienie samodzielnych polskich organizacji gospodarczych, społecznych, kulturalnych, sportowych i in., stał się wobec nich organizacją naczelną.



Głównym celem Związku była obrona Polaków w Niemczech przed wynarodowieniem. Związek miał też pośredniczyć w relacjach z niemieckimi władzami państwowymi, a także w stosunkach z władzami Rzeczypospolitej i działającymi w Polsce organizacjami. Związek przestrzegał zasady lojalności wobec państwa niemieckiego, ale domagał się od władz przestrzegania konstytucyjnych praw narodowych i obywatelskich. 28 sierpnia 1922 r. polski „Dziennik Berliński” na pierwszej stronie informował: „Jednolity Front Polski od Renu po Odrę i Królewiec, stworzenie Związku Polaków w Niemczech...”. Niemniej wkrótce za datę powstania Związku uznano dzień 3 grudnia 1922 r., gdy w Berlinie odbyło się pierwsze walne zebranie.

W 1924 r. Związek Polaków w Niemczech doprowadził do utworzenia w Niemczech Związku Mniejszości Narodowych. Związek Polaków był też członkiem Światowego Związku Polaków z Zagranicy (Światpol; prezesem był Władysław Raczkiewicz), utworzonego w 1934 r. w Warszawie w celu utrzymywania więzi wszystkich Polaków za granicą z krajem, na zasadzie lojalności wobec państw zamieszkania.

Związek był w latach dwudziestych reprezentowany w sejmie pruskim, w którym przez dwie kadencje zasiadało dwóch polskich posłów, działaczy tej organizacji, a także w radach miejskich. Nie udało się natomiast wprowadzić polskiego posła do Reichstagu. Generalnie nasilało się wśród polskiej mniejszości postępujące zubożenie na kwestię narodową. Duża część Polaków nie była w ogóle zainteresowana działalnością polskich organizacji, towarzystw i instytucji oświatowo-kulturalnych i poddawała się z czasem germanizacji.

Organizacyjnie Związek Polaków w Niemczech składał się od 1923 r. z pięciu tzw. dzielnic, których siedziby znajdowały się w Opolu (Śląsk), Berlinie (obszar: Niemcy środkowe i Hamburg), Bochum (Westfalia i Nadrenia), Olsztynie (Warmia i Mazury) i Złotowie (Kaszuby, babimojskie i złotowskie). Liczba opłacających składki członków Związku wynosiła od 32 tys. w 1924 r. do 45 tys. w 1930 r.; następne lata przyniosły spadek liczby członków do 30 tys. w 1938 r. Pierwszym prezesem Związku został Stanisław Sierakowski, którego w 1931 r. zastąpił ks. Bolesław Domański (proboszcz parafii w Zakrzewie na Ziemi Złotowskiej), a po jego śmierci w kwietniu 1939 r. obowiązki prezesa przejął Stefan Szczepaniak. Bardzo dużą rolę odgrywali jednak przede wszystkim skonfliktowani ze sobą Jan Baczewski (poseł do sejmu pruskiego 1922-1928, związany z chadecją w Polsce, w 1934 r. wycofał się z życia politycznego) i Jan Kaczmarek (sekretarz generalny Związku, główny organizator i ideolog Kongresu Polaków w Niemczech w 1938 r.). Po przewrocie Piłsudskiego (1926) zaznaczały się silne podziały w łonie Związku w związku z oceną polityki reżimu sanacyjnego. Oburzenie części działaczy wzbudzało zwłaszcza uwięzienie Wojciecha Korfantego w 1930 r. i proces brzeski.

Związek Polaków w Niemczech prowadził działalność we wszystkich sferach polskiego życia narodowego w Rzeszy. Wydawał własną prasę. Głównym organem był (od 1925 r.) miesięcznik „Polak w Niemczech” (wcześniej, w 1924 r., „Biuletyn Związku Polaków w Niemczech”), ukazujący się w nakładzie od 10 tys. do 20 tys. egzemplarzy. Ostatnim redaktorem naczelnym był Edmund Osmańczyk. Ponadto ukazywały się tytuły regionalne:



„Dziennik Berliński”, „Nowiny Codzienne”, „Gazeta Olsztyńska”, „Głos Pogranicza i Kaszub”. Zbierano materiały do „Leksykonu Polactwa w Niemczech”.

Organizacje polskie posiadały własne banki i spółdzielnie. Prowadzono działalność oświatowo-kulturalną; przy czym władze niemieckie w całym okresie międzywojennym starały się ograniczać możliwości działania zwłaszcza polskim szkołom. Działały też organizacje młodzieżowe, akademickie, organizacje Sokola i harcerskie. Duże znaczenie przywiązywał Związek do pielęgnowania życia religijnego w języku polskim. Opiekę duchową nad polskimi katolikami w Rzeszy sprawowali prymasi Polski.

Działalność Związku była wspierana przez polską służbę dyplomatyczną – poselstwo (następnie ambasadę) RP w Berlinie oraz polskie konsulaty. Wsparcie to obejmowało m.in. poważne subwencje finansowe.

W latach 1932-1933 za swój symbol Związek Polaków w Niemczech przyjął znak nazwany „rodło” (ten neologizm powstał z połączenia słów rodnicza – lub rodzina – i godło). Przedstawiał on (biały na czerwonym tle) bieg Wisły z oznaczonym Krakowem.

Działacze polscy w Niemczech i ich organizacje musiały mierzyć się z niechęcią i niekiedy wręcz wrogim nastawieniem niemieckich władz i instytucji. Ze strony niemieckich organizacji nacjonalistycznych dochodziło do aktów przemocy i terroru wobec polskich działaczy. Ożywieniu działalności Związku sprzyjało odprężenie w stosunkach między Warszawą a Berlinem, do którego doszło kilka miesięcy po dojściu Hitlera do władzy 30 stycznia 1933 r. Paradoksalnie, właśnie wówczas następował spadek liczby członków. Dnia 5 listopada 1937 r. ogłoszono polską i niemiecką jednobrzmiącą deklarację o prawach mniejszości narodowych. Tego dnia Adolf Hitler przyjął przedstawicieli polskiego ruchu narodowego, a prezydent Ignacy Mościcki delegację mniejszości niemieckiej w Polsce. Dokument zawierał zakaz asymilacji, zwłaszcza młodego pokolenia, i zapewniał obu mniejszościom prawo do posługiwania się językiem narodowym w życiu organizacyjnym i prywatnym, dawał prawo do zrzeszania się w organizacjach mniejszościowych i prowadzenia szkół z ojczystym językiem wykładowym. Deklaracja zakazywała szykanowania z powodu przynależności do mniejszości. Jak się wkrótce okazało, pozostała ona w dużym stopniu na papierze.

Kilka miesięcy później, 8 marca 1938 r. Związek zorganizował wielki Kongres Polaków w Niemczech, z udziałem około 5 tys. delegatów i prawie 200 gości z Polonii innych krajów. Przyjęto wówczas tekst, nazwany „Pięcioma prawdami Polaków”: „1. Jesteśmy Polakami. 2. Wiara ojców naszych jest wiarą naszych dzieci. 3. Polak Polakowi bratem. 4. Co dzień Polak narodowi służy. 5. Polska Matką naszą, nie wolno mówić o Matce źle”.

Kryzys w stosunkach polsko-niemieckich, do jakiego doszło wiosną 1939 r., dramatycznie pogorszył sytuację polskich organizacji w Rzeszy. Mnożyły się ekscesy antypolskie, począwszy od rozbijania nabożeństw i zebrań, poprzez napady i niszczenie mienia, rewizje, po przymusowe wysiedlenia i aresztowania. Związek zaangażował się w wyznaczonym na 17 maja 1939 r. powszechnym spisie ludności w Niemczech, przeprowadzonym w atmosferze nacisków i zmanipulowanym; spis ten ostatecznie „wykazał”, jakoby w Niemczech mieszkało zaledwie 14 tys. obywateli narodowości



polskiej. W następnych tygodniach nasilała się akcja bojkotu polskich kupców i rzemieślników. Silne oburzenie w Polsce wywołało zajęcie przez Gestapo domu „Strzecha” w Raciborzu, będącego siedzibą polskich organizacji w tym mieście i okolicach. Biblioteka i akta zostały skonfiskowane, a budynek przekazano Hitler-Jugend.

Po agresji Rzeszy na Polskę aresztowano od 1,2 tys. do 2 tys. działaczy Związku. Część uwięzionych następnie zwolniono z braku dowodów obciążających. Około dwustu aresztowanych straciło następnie życie – niektórzy w wyniku wykonania wyroków sądowych „za zdradę Rzeszy”, inni zamordowani w siedzibach Gestapo lub w obozach koncentracyjnych.

Dnia 7 września 1939 r. działaczom polskim przekazano, że ich organizacje zostały zawieszane. Zamknięto m.in. 4 drukarnie i 14 czasopism, 60 szkół powszechnych, 2 gimnazja i 14 przedszkoli, wszystkie biblioteki, tzw. Domy Polskie i kluby oraz 35 placówek finansowo-kredytowych. Majątek organizacji został skonfiskowany.

Na mocy rozporządzenia Ministerialnej Rady ds. Obrony Rzeszy z 27 lutego 1940 r. (na jej czele stał Hermann Göring) istniejące organizacje polskie w Rzeszy rozwiązano, a kolejne nie mogły być tworzone.

Odrodzenie polskiego ruchu narodowego w Niemczech nastąpiło w okresie powojennym, w innej już epoce i całkowicie odmiennych warunkach.